

A tall de pròleg

Catalunya ha estat i és capdavantera en diversos camps de recerca, però els seus historiadors no han mostrat gaire interès en l'estudi d'una part del seu passat. Em refereixo al que va succeir al llarg dels nou-cents anys de la nostra història en què o vàrem estar sota govern islàmic o part de la població catalana practicava l'islam.

Quan Josep M. Millàs i Vallicrosa va publicar el seu article "Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya Carolíngia" (Quaderns d'Estudi, Barcelona 1922) va obrir una nova línia de recerca pel coneixement del nostre passat perquè era una síntesi de les seves investigacions basades en les notícies extretes de les fonts àrabs aleshores conegudes referides al territori català. Malauradament, però, el camí obert per Millàs va quedar paralitzat quan la guerra del 1936-1939 va impedir la publicació d'una obra que tenia ja enllestida i on reproduïa, traduïa i analitzava cent trenta-un fragments de les setze cròniques araboislàmiques de les quals pogué disposar.

Aquesta obra era molt útil, però només la van poder aprofitar un pocs estudiosos, com és el cas de Ramon d'Abadal o d'Antoni Rovira i Virgili, que van tenir accés als plecs impresos que havien quedat bloquejats al magatzem de l'Institut d'Estudis Catalans. Quan l'any 1987 va sortir a la llum pública, la recerca s'incrementà amb publicacions de P. Balañà, M. Barceló, M. de Epalza, J. Vernet i jo mateixa, però encara restava molta feina per fer. Darrerament, en continuar també jo la tasca iniciada per Millàs amb l'estudi d'altres quatre-cents noranta-quatre fragments de noves cròniques escrites en àrab que havien aparegut d'ençà de la seva dedicació, la historiografia andalusina va tenir un nou i fructífer impuls. Així mateix, s'ha avançat molt en l'àmbit dels mudèjars i dels moriscos amb el treball d'autors com I. Fernández Terricabras, M. T. Ferrer Mallol, P. Ferrer Naranjo, J. Mutgé, P. Ortega, J. M. Perceval o A. Virgili, com es veurà.

Penso, doncs, que ja es pot presentar una visió general del període en què les terres que avui constitueixen Catalunya varen formar part o varen relacionar-se amb el món de l'islam així com també de les seves conseqüències polítiques i socials. Tractaré aquí de l'entrada de musulmans

a Hispània i del que aquest fet va suposar per la futura Catalunya, de com va reaccionar la població autòctona davant de l'invasor, de quins van ser els seus trets característics al costat o enfront de Còrdova i de com va anar finalitzant el domini islàmic davant d'un avenç cristià que, a partir de l'expansió comtal, ja podríem qualificar de català.

Què va passar amb els nostres rebesavis que un dia es varen fer musulmans? Per què se'n van fer? Per què els aplico aquest senyal de parentiu, encara que sigui ben llunyà, i els compto entre els nostres avantpassats? Perquè, com es veurà, de la mateixa manera que l'islam va permetre la continuïtat de població cristiana durant el seu govern, també els nostres comtes i, especialment, els monarques de la corona catalanoaragonesa, van haver de propiciar que la població islàmica que vivia a les terres que passaven a mans cristianes s'hi quedés, amb certes condicions i, sobretot, hi seguís treballant i produint. Parlaré, doncs, de la deriva seguida per aquest romanent de població que tenia un credo diferent del dels que manaven en el benentès que en aquesta diferència religiosa també cal incloure-hi els jueus del país.

Catalunya ha estat qualificada amb raó de "terra de pas" i de "terra d'acollida" i així es confirma en mirar enrere sense mistificacions: uns hi van passar i altres s'hi van quedar. Crec que tots plegats som producte d'una bona barreja i que els catalans som el resultat d'una població configurada primer per ibers, dominats per Roma, envaïts per visigots i musulmans i, després, per gent d'altres pobles que ja no seran protagonistes d'aquestes pàgines. Pel que fa als musulmans, el cert és que la majoria dels nouvinguts no eren àrabs sinó que provenien del nord d'Àfrica i és per això que el seu nom genèric —el de moros— figura en el títol de l'obra que segueix.

Quan, amb el pas del temps, la nostra societat medieval va quedar inclosa dins la monarquia hispànica, les minories religioses van sofrir les conseqüències del desig uniformador que caracteritzà la ideologia dels Reis Catòlics i la seva voluntat d'entrar a la història moderna com a nació europea, sense població considerada dissident. Els jueus van ser els primers a patir el dilema dels batejos forçosos o l'exili, però ben aviat la voluntat reial homogeneitzadora va afectar també els mudèjars, és a dir, els musulmans que s'havien quedat. Una vegada batejats, com és sabut, varen rebre el nom de moriscos, la trajectòria dels quals resseguiré fins que es va dictar i portar a terme el decret de la seva expulsió.

Aquest llibre no només pretén recollir els avenços que s'han anat fent en el coneixement d'un temps i d'una història molt complexos i, a vegades, molt foscos. El que vol també és sortir al pas a alguns dels tòpics que la visió esbiaixada i els disbarats que s'han permès alguns pseudohistoriadors al servei de falsos nacionalismes —siguin espanyolistes, catalanistes o islamistes— han anat teixint. En aquest sentit, només amb la correcció que aquí es proposa de molta de la terminologia que se'ns va imposar en els nostres plans d'estudi ja farem un bon pas endavant.

I quan parlem de moriscos caldrà tenir en compte molt expressament el fet diferencial català perquè no tot el romanent islàmic, i d'una manera especial el de les terres de l'Ebre, va ser desterrat de casa seva i un bon nombre dels que ho foren van poder-hi tornar. Sembla que els nostres avantpassats varen ser tolerants: ni abans ni després de la mesura límit de l'expulsió iniciada l'any 1609, els investigadors no troben indicis d'enfrontaments entre els que es deien "cristians vells" i els recentment batejats, encara que és innegable que constituïren un col·lectiu a part.

Incluc també aquí les influències que va deixar el pas de la llengua àrab i de les diverses parles berbers a Catalunya i el fet que encara se'n puguin resseguir empremtes importants tant en l'àmbit del lèxic comú com en el de l'onomàstica, toponímica o antroponímica catalana actual.

Recullo, en conseqüència, els molts avenços que han fet filòlegs i etimòlegs com Pere Balañà, Carme Barceló, Federico Corriente, Mikel de Epalza o jo mateixa a partir (o corregint, a vegades) el magnífic treball de Joan Coromines. Encara que es conservin menys arabismes que en la veïna llengua castellana, el català manté vius termes avui en desús en altres llengües receptores, com és el cas de 'camàlic', 'arracada' o 'safareig', de verbs tan aparentment nostrats com poden ser 'atabalar', 'entabonar' o 'engiponar' i fins i tot té manlleus, cas de 'tafaner' o de 'nafra' i d'expressions com 'a la babalà', 'en doina' i 'de gairell', que no sembla que hagin tingut mai paral·lels en castellà.

Si aquestes raons no fossin suficients per haver escrit les pàgines que segueixen, n'hi hauria prou amb una i és el fet que conèixer la història pot ajudar-nos a entendre millor el present. Per això he volgut fer memòria d'una etapa i aplegar les novetats més convenients en un llibre que és —lector— el que ara tens a les mans i que, tot desitjant que la tolerància ens sigui penyora, acabo en una data de trista commemoració.

Dolors BRAMON
Banyoles 11 de març de 2012

Qüestió de noms¹

Al llarg d'aquesta obra apareixeran força termes que no tothom sap ben bé què volen dir. Penso que serà millor tractar-los tot just començar per tal de clarificar els conceptes i evitar les confusions. Cal dir, d'entrada, que parlarem del territori avui català, però que ho farem des d'abans que rebés aquest nom, és a dir, parlarem de quan els nostres avantpassats, que havien estat ibers i després havien passat a formar part de l'imperi romà i del visigot, varen quedar inclosos dins del domini islàmic als inicis del segle VIII. Aquest domini islàmic s'estengué des de l'oceà Índic fins a l'Atlàntic i des del Sàhara fins més enllà dels Pirineus i compregué poblacions i societats molt diverses, el govern de les quals es va definir i es va regir, en endavant, segons la normativa de l'islam.

Actualment, per a referir-se a la inclusió dels pobles de la península Ibèrica dins del domini dels musulmans ja no s'utilitza el terme de "conquesta" i s'acostuma a parlar, més pròpiament, d'"invasió" o de "penetració". Això és així perquè, com veurem, les conteses bèl·liques no foren habituals i el més freqüent va ser l'ocupació negociada de pobles i terres, mitjançant l'establiment de pactes entre la població autòctona i els nousvinguts. De la mateixa manera, tampoc no parlarem, després, de "reconquesta", encara que aquesta denominació hagi proliferat a molts llibres de text més propis del nacionalcatolicisme que postulava que Espanya era una unitat de destí en lo universal que hauria mantingut la seva essència incòlume malgrat els vuit-cents anys de domini islàmic. Aquesta ideologia ha difós una visió del passat islàmic hispànic com si es tractés d'una berruga que es va incrustar a la Pell de Brau i que, una vegada extirpada, era indubtable que tot s'hauria mantingut igual. Aquest pensament és més propi de la creença que el espanyol es portador de valors eterns que no pas de la veritable història. Més endavant, tindrem ocasió de tornar-ne a parlar.

1. Per raons editorials adapto les paraules de l'àrab al català prescindint de la seva transliteració científica. Els interessats podran suplir-ho fàcilment quan convingui. També advertixo que, malgrat que el guionet amb què s'acostuma a separar l'article àrab del seu substantiu no té cap raó d'ésser-hi, mantindrè el seu ús en els noms dels personatges i en els títols de les obres perquè així figuren en la majoria de les publicacions que tracten aquests temes i podran així ésser identificats més fàcilment pels lectors.

Tot i haver deixat per erronis els termes conquesta i reconquesta, encara es produeixen altres errors en parlar de la identitat dels musulmans que s'instal·laren a la península Ibèrica i que hi iniciaren una nova etapa política i social. Cal assenyalar en aquest punt que si bé ara i aquí m'estic referint només al territori peninsular és pel fet que les Illes Balears i les Pitiüses no s'integraren dins d'aquest nou estat islàmic fins l'any 902.

D'altra banda, encara que la llengua àrab fos la que va imposar-se aleshores a casa nostra i encara que avui sigui la llengua de culte dels musulmans, també és erroni parlar d'invasió "àrab" perquè la paraula àrab fa referència únicament a conceptes geogràfics, culturals i lingüístics i, en conseqüència, no es pot confondre amb el terme "musulmà". El musulmà és l'individu que practica l'islam, mot d'origen àrab que vol dir "entrega" o "submissió [a Déu]". L'islam és una de les tres grans religions monoteistes, anomenades també del llinatge d'Abraham. Cal deixar ben clar en aquest punt que els fidels del judaisme, del cristianisme i de l'islam (amb les respectives branques en què s'han anat subdividint amb el temps) adoren un mateix Déu i que només els diferencia el fet que cada grup (i, a la vegada, cada subgrup) l'entén a la seva manera.

Els que practiquen l'islam creuen, doncs, en l'existència d'un sol Déu, que és Etern, Omnipotent, Creador, Omnipresent, Omniscient, etcètera. És per tot això que aquí no parlaré d'Al·làh, que és la paraula pròpia de la llengua àrab per a expressar aquesta idea de Déu o Ésser Suprem; ni tampoc parlaré d'Al·là, que és l'adaptació al català de la manera de dir-ho en àrab. En d'altres paraules, si aquest text fos escrit en castellà, en francès o en anglès, utilitzaria els corresponents Dios, Dieu o God; en aquesta obra escriuré, per tant, el mot català Déu. De fet, els cristians i jueus de llengua àrab també parlen de Déu sota la denominació d'Al·làh, és a dir, segons el lèxic propi de la seva llengua. Aquest és el cas, entre d'altres, dels habitants de l'illa de Malta, majoritàriament de pràctica catòlica i que parlen un dialecte de l'àrab, i que, en resar, es dirigeixen a Al·làh, és a dir, diuen aquest nom en la llengua àrab que els és pròpia. Hi ha, també, musulmans que parlen altres llengües i que utilitzen el terme àrab en les seves pregàries, però que, en totes les altres situacions, fan servir el terme lingüístic corresponent a la seva parla quotidiana, com és el cas, per exemple, dels iranians que usen el mot farsi Khodâh.

El terme musulmà prové de l'àrab muslim, plural muslimûn, participi actiu del verb aslama, que significa "entregar-se [a Déu]" i que es refereix als que "estan en el camí de la salvació". El mot va arribar a les llengües catalana i castellana (entre d'altres) procedent del plural persa mosolmân, a través del francès. El qualificatiu de musulmà s'aplicarà, per tant, a les persones que creuen en l'existència d'un sol Déu i que l'entenen tal com el postula l'islam. El d'islàmic l'haurem d'utilitzar per a referir-nos a les diverses formes i expressions culturals que els fidels de l'islam han produït i produeixen com a tals. És a dir, s'aplicarà a la teologia, la jurisprudència, l'art, la música, la literatura, la història, etcètera. Dit d'una

altra manera, si un musulmà és sabater, no farà sabates islàmiques sinó que seran de taló o sense, d'home o de dona, etc., mentre que si escriu una obra pietosa o un comentari de l'Alcorà, aquestes obres seran pròpies de la literatura islàmica. Resumint el que hem dit fins ara, ha de quedar clar que els individus que ens van envair eren musulmans, però cal donar el qualificatiu d'islàmica a la invasió.

Tornant a l'abast i al significat del terme àrab, és ben sabut que hi ha i hi ha hagut àrabs i arabòfons que no són ni han estat mai musulmans i que no tots els musulmans, tant d'ara com d'abans, són àrabs, ni s'expressen en aquesta llengua, ni participen de la seva cultura. En aquest sentit, tot i amb les dificultats que comporta un cens exacte, actualment s'estima que hi ha gairebé mil tres-cents milions de musulmans al món. D'aquest total, únicament són àrabs uns dos-cents cinquanta milions —el 92% dels àrabs— xifra que representa prop d'un 20% del total dels fidels de l'islam.

Segons l'islam, la seva doctrina fou revelada el segle VII a l'àrab Muhammad amb l'encàrrec de predicar-la a la humanitat. Més endavant, el nom d'aquest Profeta —que en àrab significa “ple de lloances”— fou deformat en expandir-se l'islam entre pobles no arabòfons i que tenien, per aquest motiu, dificultats amb la fonètica pròpia de la llengua àrab, que els era aliena. De les diverses deformacions en la seva pronunciació en derivà el nom de Mahoma i les seves variants, amb les quals és conegut en les distintes llengües europees des de l'època medieval. En territoris hispànics i a causa de l'enfrontament històric que s'originà a partir de la invasió islàmica de la península Ibèrica, aquesta denominació va tenir sovint una connotació despectiva que no hauria de seguir essent vigent actualment. Així entenen encara el seu ús alguns musulmans, però penso que si és bo que els que no en som ens esforcem a utilitzar el nom àrab original de Muhammad, també ho seria que el terme Mahoma fos pres pels musulmans com el resultat —sorgit, com he assenyalat, en el si de l'islam no arabòfon— d'una dificultat de pronunciació.

A partir de la deformació del nom del seu Profeta, els fidels de l'islam són anomenats sovint amb el qualificatiu erroni de mahometà. L'ús d'aquest terme implica un error de concepte, perquè es produeix a partir de l'establiment d'un paral·lelisme entre el derivat de Crist —cristià— i la falsa suposició que els musulmans segueixen Mahoma, suposició que degué originar la denominació de mahometà. Aquesta idea, molt estesa entre persones no musulmanes, no s'ajusta a la teologia islàmica segons la qual els musulmans segueixen únicament la religió de Déu, que se serví d'un home, el profeta Muhammad, tal com he dit, per a la seva difusió. L'error és també comparatiu, perquè en el cristianisme trinitari Jesús és Déu —en la persona del Fill—, mentre que, segons l'islam, Muhammad no és res més que un home, escollit com a Profeta; és obvi, doncs, que no pot ésser equiparat al Crist. Doblement greu resulta, doncs, la denominació de secta mahomètica aplicada a l'islam, perquè aquesta religió no pot ésser considerada en cap cas una secta (i menys encara en el sentit

pejoratiu que aquest mot té avui dia) sinó que és una religió tan seriosa com pot ésser-ne qualsevol altra i constitueix una de les manifestacions del monoteisme.

La Revelació i la seva predicació per mitjà d'un Profeta específic per a l'islam, varen tenir lloc a la península Aràbiga entre els anys 610 i 632 i foren recollides en un llibre que ha rebut el nom d'Alcorà. Aquest terme prové de l'àrab al-Qur'ân, que significa "la Recitació", perquè la seva lectura s'efectua mitjançant una mena de salmòdia. Els fidels de l'islam creuen que el seu contingut fou dictat en llengua àrab per Déu, a través de l'àngel Gabriel, al Profeta i que, com a tal dictat, constitueix exactament la mateixa paraula de Déu. Creuen també que és la culminació de la Revelació divina, de la qual l'islam considera que els jueus i els cristians en reberen només una part. És per això que Muhammad és anomenat el segell dels profetes, perquè després d'ell, l'islam creu que ja no n'hi haurà cap més.

A diferència del judaisme i del cristianisme (amb textos sagrats que es creuen inspirats per Déu), els musulmans consideren que l'Alcorà, és increat —com ho és Déu— perquè és la Seva doctrina, i que conté, per tant, l'expressió perfecta del monoteisme. Com el seu Autor, l'Alcorà és també Etern, Immutable i Inimitable. Per això, el consideren intradueïble i, quan s'han vist en la necessitat de fer arribar el Seu missatge entre persones no arabòfones i l'han traduït a d'altres llengües, expliquen que el que han fet ha estat "traduir les idees de l'Alcorà" i no pas "el Llibre per excel·lència" o el "Text Sagrat que es recita". En aquest sentit, si en el cristianisme es postula que "el Verb es va fer Carn", entre els musulmans es diu que "el Verb es va fer Llibre".

Un altre dels noms utilitzats actualment i errònia entre les societats no islàmiques com a sinònim de musulmà és el de moro i, en el cas de l'expansió islàmica de començaments del segle VIII, a vegades es parla de "invasió de moros". La paraula moro és una denominació genèrica, probablement d'origen fenici, que s'aplicà als nord-africans més occidentals i que fou llatinitzada en maurus durant el domini romà de la Mauritania romana. Arribats aquí, serà bo advertir que aquest territori històric no té res a veure amb l'actual república de Mauritània, amb capital a Nouakchott, perquè la Mauritania romana comprenia el territori de l'Àfrica septentrional que s'estén des de l'Atlàntic fins a la Tripolitania, és a dir, fins a la ciutat de Trípoli, a l'actual Líbia.

L'antiga Mauritania romana també va rebre el nom de Berberia, terme derivat molt probablement del llatí barbarus, denominació onomatopèica despectiva que es donava als individus que habitaven els països limítrofs de l'imperi romà i que, en conseqüència, no participaven plenament de la cultura de Roma. El terme llatí fou arabitzat més endavant sota la forma de barbar, plural barabirah i és així com figura en els textos àrabs des del primer moment en què l'islam va entrar en contacte amb la població de Berberia, d'on deriva el nom berber.

Sobre l'ús d'aquest terme, crec que convé afegir que darrerament s'observa que està essent substituït per la paraula amazic, plural amazics, i que s'utilitza el femení tamazic, per a referir-se a la llengua. Des del meu desconeixement dels grans blocs lingüístics berbers (o, precisament, per això), segueixo inclinant-me per l'ús del mot berber tal com fan els experts que publiquen l'Encyclopédie Berbère, (en curs de publicació a Ais de Provença, des de 1984), segons la qual aquestes denominacions només són emprades per un cert nombre de grups berberòfons de l'actual Marroc per a designar-se ells mateixos i que, malgrat els recents intents d'imposar aquests noms, en cap cas no al·ludeixen a tot el col·lectiu.

És erroni, doncs, confondre musulmà amb moro o amb berber, perquè hi ha musulmans d'altres orígens ètnics i geogràfics (sirís, malais, eslaus, catalans o americans, entre molts altres exemples) i moros o berbers que practiquen i han practicat el judaisme o que són o han estat cristians. Entre aquests darrers, per exemple, es pot citar Agustí, bisbe d'Hipona, el més important pare de l'Església llatina i venerat pel catolicisme com un dels seus Sants. Pel que fa al nostre passat, caldrà parlar doncs, i tal com he dit, d'invasió islàmica o d'invasió de musulmans.

Continuant amb l'ordre cronològic dels conceptes que anem exposant, ja hem establert que, com a conseqüència de l'expansió de l'islam, es produí una invasió de musulmans d'ètnies àrab i berber (a més de les de llurs esclaus) a l'antiga Hispània i que, per aquest motiu, aquest territori passà de domini visigòtic a domini islàmic. Amb la inclusió de la península Ibèrica, l'any 711, dins l'imperi de l'islam, sorgí una nova entitat política a la Mediterrània que va rebre el nom d'Àndalus en la pronunciació de la llengua àrab clàssica. Aquest nom —que escric sense guionet, tal com he anotat, perquè aquest signe no existeix en àrab i no té cap sentit— va anar evolucionant tal com va fer la llengua de l'Alcorà amb el temps i, en el feix dialectal andalusí, acabà essent pronunciat com a paraula aguda pels seus propis usuaris, és a dir, Alandalús.

Els catalans podem presumir del fet que la veu "al-Àndalus" (amb aquesta grafia) va tenir entrada pròpia per primera vegada a la Gran Enciclopèdia Catalana en el fascicle corresponent, aparegut l'any 1968. Seguia a continuació l'entrada "andalusí-ina", on, després de definir el terme com a "natural d'al-Àndalus", "relatiu o pertanyent a al-Àndalus" i "habitant d'al-Àndalus", es parla de les seves manifestacions artístiques, de la literatura que s'hi va conrear i de la música que li va ser pròpia. En castellà, el terme "andalusí" va aparèixer en el Suplement a la dinovena edició (1970) del Diccionario de la Real Academia Española, però la seva inclusió definitiva en el cos de l'obra no es va produir fins a l'edició següent (de l'any 1984), on era definit com a "perteneciente o relativo a Al Ándalus o España musulmana", denominació que avui (vint-i-dosena edició, de l'any 2001) encara hi continua i que passaré a criticar tot seguit.

Els habitants d'Alandalús, fos quin fos el seu credo i el seu origen ètnic, varen ser i han d'ésser denominats andalusins i l'adjectiu correspo-

nent és el d'andalusí-ina. Afortunadament, aquesta terminologia ha estat adoptada mica en mica per la gran majoria d'historiadors. De fet, però, aquests termes haurien de ser escrits amb /s/ sorda, és a dir, "andalusins" i "andalusí-ina" però, de la mateixa manera com havia succeït en el Diccionari Fabra amb el terme musulmà (que hauria d'haver estat adoptat com a "mussulmà"), aquestes grafies no han estat aprovades per l'Institut d'Estudis Catalans i figuren en el Diccionari normatiu amb una sola /s/. Cal dir que la seva pronunciació s'adiria amb la de la llengua original si s'escrivissin amb dues esses.

Per contra, a tots els camps d'estudi del passat hispànic, l'expressió Espanya musulmana era la utilitzada per a referir-se al període de dominació islàmica. Al seu torn, els seus habitants han rebut tradicionalment els noms d'andalusos, hispanoàrabs, arabigoespanyols, arabigoandalusos i altres compostos similars. Cal establir amb tota rotunditat que totes aquestes denominacions són incorrectes. En primer lloc, és palès que el concepte d'Espanya, entès en el sentit actual, encara no existia. Això és així perquè, d'una banda, una entitat tan especialitzada i tan poc sospitosa de desviacionisme sobre El ser de España com la Real Academia de la Historia, amb seu a Madrid, sosté que el nom "España" arrenca de la Constitució de l'any 1812. De l'altra, en època medieval els termes "Hispania", "Ispania" i "Spània" van identificar l'espai peninsular que es trobava sota domini islàmic tal i com la documentació llatina coetània posa mantes vegades de manifest. El segon terme de l'expressió l'ús de la qual ara critico, és a dir el qualificatiu de "musulmana" que acompanya aquí a la paraula "Espanya", constitueix també un altre error de concepte, per tal com hem dit que la paraula musulmà només pot aplicar-se a les persones sotmeses a la Voluntat de Déu. En conseqüència, els països governats o habitats majoritàriament per musulmans, així com les formes i expressions culturals produïdes pels fidels de l'islam en tant que tals, han de rebre l'adjectiu d'islàmic però no el de musulmà.

Pel que fa a l'expressió "hispanoàrab", assenyalo que, a més a més de deixar en segon terme el component cultural àrab i, més concretament, l'andalusí, en els territoris dominats per l'islam, ignora l'existència del grup berber, que a Alandalús fou, precisament, molt nombrós. Penso, també i en aquest mateix sentit, que tampoc no es poden eludir les diverses aportacions socials i culturals dels elements anteriors a l'arribada de l'islam a la península Ibèrica, és a dir, d'íbers, hispanoromans, visigots o jueus i que importa molt poc si aquests darrers s'haguessin instal·lat a Hispània abans o després de la invasió islàmica i la conseqüent formació del nou estat andalusí.

Al seu torn, la qualificació "arabigoespanyol", que conté altra vegada la referència ahistòrica i anacrònica a una entitat geopolítica encara inexistent —Espanya— i que tampoc no inclou l'important element berber ni els grups ètnics i socials anteriors a la instal·lació de musulmans a Hispània, deixa de banda, a més a més, altres zones de la geografia pe-

ninsular, com, per exemple, les que constitueixen l'actual Portugal, que llavors també van formar part d'Alandalús. Seria aberrant, per exemple i en el cas d'un polígraf com Ibn Bassâm de Santarém (a l'actual Ribatejo), qualificar-lo d'autor "arabigoespanyol" quan la seva població de naixement —la Praesidium Julium de l'època romana— va ser arrabassada del domini andalusí pel rei Alfons I de Portugal, l'any 1147, i no ha format mai part de l'Estat espanyol.

Un cas segurament encara més aberrant el constitueix el de l'ús del mot francès andalou-se, empleat com a substantiu i com a adjectiu, i el seu corresponent castellà andaluz-a, provinent, sens dubte, de la difusió que n'han fet els historiadors i arabistes francòfons. D'una banda, és evident que el terme es confon grollerament amb el nom que reben els habitants de l'Andalusia actual (Andalucía, en castellà). De l'altra, i com exposaré a continuació, l'ús d'aquesta terminologia equívoca i errònia pot donar lloc encara a errors i confusions força més greus quan s'utilitza impròpiament i mimètica la seva traducció. D'aquesta manera, ens trobem amb paradoxes i inexactituds importants com, per exemple, la que es posa de manifest en una obra del considerat mestre de mestres de l'arabisme espanyol, Emilio García Gómez (Madrid 1905-1996) i que l'any 1985 havia arribat a la seva vuitena edició. En aquest llibre i sota el títol de Poemas arabigoandaluces, s'inclouen poesies de poetes valencians, com Ibn Khafâja d'Alzira, de poetes eivissencs, com Idrís ibn al-Yamân, o nascuts a Tortosa, com Abû Bakr al-Turtûxî, que no tenen res a veure amb el concepte d'Andalusia.

Els inconvenients que comporta l'ús d'aquesta terminologia errònia es palesen també en publicacions dels països àrabs de l'àrea francòfona, com es pot observar en casos actuals com el de la revista tunisenca Dirâsât andalusiyya (Revue des Études Andalouses), que es publica des del 1988. S'hi escriu "andaluz-a", entre cometes, en els textos en castellà, andalous-e i andalousien-ne, sense cometes, en els publicats en francès i la correcta forma àrab andalusî-yya en els treballs escrits en àrab.

Dins del mateix ordre de coses, i també a tall d'exemple, penso que val la pena de fer esment del que va succeir en ocasió d'una exposició tan important com la que va tenir lloc a l'Institut du Monde Arabe de París des del mes de novembre de 2000 fins a l'abril de 2001 i que es va titular, amb poc encert, "Les Andalusies. De Damas à Cordue". L'esdeveniment —repeteix que important, perquè es varen poder veure peces de procedència molt diversa i de gran valor cultural— va merèixer una crítica molt elogiosa per part de La Vanguardia, un dels diaris més llegits a Catalunya. La ressenya de l'exposició era, com he dit, molt elogiosa i el seu autor encoratjava els lectors a traslladar-se a París per visitar-la. Dit això, sembla difícil que aquests darrers es poguessin fer una idea del que anaven a veure, després de llegir un fragment de la crònica (publicada el 29 de novembre de 2000) com el que reproduïxo tot seguit:

¿Por qué 'Las Andalucías, de Damasco a Córdoba'? El título es políticamente correcto: 'Si la influencia del califato es evidente en toda la península

Ibérica, y no sólo en Córdoba, la organización política actual impedía sintetizarlo'. Desde el punto de vista de los investigadores hispánicos, además, 'la influencia cultural árabe sería el árbol que impide ver el bosque' como tenderían a demostrar ciertos hallazgos recientes, por ejemplo, un horno indio del siglo VIII en Elche, o cerámicas yemeníes en Almería'..

He de reconèixer, amb tota la humilitat que es vulgui, que sóc incapaç de comprendre el sentit del fragment que acabo de reproduir...

La crònica, també molt positiva i extensa, que va escriure en les pàgines 8 i 9 de la revista del mateix rotatiu (21 de febrer de 2001) la crítica d'art Maria Lluïsa Borràs, es titulava "El arte que unió a Oriente con Occidente", però tenia el desafortunat subtítol (i és ben sabut que els títols i els subtítols dels articles dels periòdics no acostumen a posar-los els seus autors) de "París acoge en una gran exposición el legado de las Andalucías entre los siglos X i XI". Val a dir que la cronista —que per alguna cosa, a més a més de prestigiosa experta en art contemporani, era també llicenciada en Filologia Semítica per la Universitat de Barcelona— va sortir-se'n molt bé del despropòsit tot assenyalant que

se trata de las Andalucías así en plural, porque el encuentro estelar que tuvo lugar entre Oriente i Occidente en Al Andalus de los omeyas se desarrolló bajo el signo de la pluralidad.

Un darrer exemple és el de com va ser interpretada la menció que va fer Bin Laden a l'estat andalusí en la seva declaració publicada el 8 d'octubre de 2001. Ell va citar Alàndalus, però la majoria de mitjans de comunicació van traduir el terme per "Andalusia", confonent una part amb el tot.

És obvi, doncs, i per acabar, que si hom fes servir sempre la nomenclatura fidel a la història no es produïrien confusions com les que acabo d'esmentar. Repeteixo que l'expressió Alandalús constitueix la denominació correcta si es vol reflectir el nom que li van donar els seus propis habitants. Finalment, insisteixo que adjectius com ara "andalús-a", andaluz-a i andalou-se o andalousien-ne haurien de bandejar-se totalment de les publicacions que es refereixen al domini islàmic a la península Ibèrica i a les illes adjacents. Així mateix, tant aquests mateixos noms com els seus compostos "arabigoandalús", arábigoandaluz, etcètera resulten del tot innecessaris quan ja es disposa de l'inequívoc i precís andalusí.

Proseguim. La majoria dels andalusins constituïren un col·lectiu particular provinent dels antics hispanovisigots (abans iberoromans) convertits a l'islam. Ells i els seus descendents, tard o d'hora totalment arabitzats malgrat que alguns conservaren el nom de família romanç, varen rebre el nom andalusí de muwal-ladín (plural de muwal-lad) que després fou catalanitzat i castellanitzat en la paraula "muladí". En el segle X, aquesta característica que feia referència al seu origen hispànic va començar a desaparèixer de les cròniques àrabs fins a fer-ho del tot a partir de la fragmentació d'Alandalús en els diversos estats taifes que va produir-se, com veurem, a principis del segle XI.

Pel que fa als altres col·lectius que conformaren la societat andalusina, els indígenes hispànics que conservaren el seu credo cristià no varen ser mai anomenats amb el cultisme, avui utilitzat (i correcte), *mustarabí* (gentilici del clàssic *mustarab*, que significa “arabitzat”) i que ha donat l’arabisme *mossàrab*, sinó amb el nom genèric de *nasranî* (plural *nasàra*), és a dir, seguidors de [Jesús], el *Nazaré*. Els fidels del judaisme apareixen a les fonts àrabs amb les denominacions de *hûd* i de *yahûd* i cal advertir que, a vegades, en alguns jueus l’apel·latiu d’origen, *isrà’îlî*, forma part del seu nom sense que pugui determinar-se amb seguretat el seu vertader credo religiós. Així succeeix, per exemple, amb el viatger i escriptor *Ibrâhîm ben Ya‘qûb al-Isrà’îlî al-Turtûxî*, és a dir, originari de Tortosa, de qui últimament s’ha qüestionat la seva tradicionalment admesa condició de jueu i s’ha dit que podria ser únicament un musulmà descendent de jueus.

Ambdues minories religioses, com a tals minories i en virtut d’una norma alcorànica, gaudien d’un estatus especial dins de l’estat islàmic que els considera *ahlu lkitâb* (és dir, gent que posseeix un Llibre revelat) o *dhimmiyyûn*, terme que es tradueix per “protegits”.

Finalment, cal assenyalar que una altra part de la societat andalusina era la provinent d’antics esclaus, coneguts en àrab amb el nom de *mawla* (plural *mawâlî*) una vegada aconseguïen la llibertat. Des del primer moment de l’expansió islàmica, aquests individus necessitaven un patró (denominat *mawla*, o “superior” en la terminologia jurídica) per tal de poder arribar a ser considerats membres del model de la societat àrab. Una vegada emancipats, s’establí entre ells i l’antic amo un vincle o *walâ’*, mot que acostuma a traduir-se per “clientela”, denominació molt confusional des del meu punt de vista però que per a al·ludir-hi no en trobo cap de millor.

Entre Alandalús i les terres cristianes hi hagué, evidentment, una línia divisòria, però res més lluny de l’actual concepte de frontera que la que s’establí des d’aleshores entre francs i andalusins. Les seves característiques han estat darrerament ben estudiades i mostren, en primer lloc, com en les cròniques àrabs el mot *thagr* és l’habitual per a designar una frontera entre un estat islàmic i un que no en sigui (i no pas l’existent entre dos territoris governats per musulmans). El terme va seguir dels adjectius *M‘la* i *Aqsa*, amb significat de Frontera Superior i Extrema, respectivament. Al seu torn, les fronteres Mitjana, Interior i Propera, rebien els noms d’*Awsat*, *Gawf* i *Adna*, respectivament. Del terme *thagr* deriven precisament, el català *tagarí*, i el castellà *tagarino*, habitants [musulmans] de la frontera, tal com ja es recollí dins la Gran Enciclopèdia Catalana i, a partir de llavors, a altres diccionaris catalans.

També cal notar, tal i com ja assenyala Chalmeta,² que el terme thagr no es refereix a una zona perifèrica qualsevol, sinó que ha de tenir un requisit important i indispensable, que és el fet de limitar amb un territori on podia tenir lloc la guerra (dâru lharbi, en contraposició amb l'expressió dâru islâmi, que s'aplica a la zona que ja és sota domini de musulmans). La conclusió immediata d'aquesta condició necessària és la d'acceptar la mobilitat del terme en el seu estricte significat territorial. En d'altres paraules, Alandalús fou de superfície variable, segons la cronologia; és a dir, i a tall d'exemple, fins l'any 759, Narbona i els seus habitants foren andalusins; i el mateix cal entendre per Girona i els gironins fins el 785, per Barcelona i els barcelonins, fins el 801, o per Lleida i els lleidatans, fins el 1149.

Pere Balaña,³ que parla de la Frontera Superior com del "conjunt de territoris musulmans situats més o menys a prop dels cristians que, a partir d'una època inicial de contenció, van haver d'exercir sobretot la funció defensiva", ha mostrat oportunament com aquesta noció de frontera, "considerada des d'una òptica estrictament islàmica i amb independència de la seva plasmació sobre el terreny, va anar canviant de valor semàntic des del mateix moment en què havia nascut". En aquest sentit, remarca l'anacronia manifesta d'alguns historiadors àrabs que ja parlen de la Frontera Superior des del primer moment de l'entrada de Târiq i Mûsa quan aquella encara no pertanyia ni a l'imaginari dels musulmans invasors.

La gent de l'altra banda de la frontera reberen, al seu torn, una nomenclatura específica per part dels andalusins. A més del ja citat nasranî (plural nasâra), els textos que s'hi refereixen utilitzen els noms de kâfir (plural kâfirûn), amb significat de "pagà" i ètim del neologisme cafre, que ens ha arribat a través del portuguès; 'ilj (plural 'ulûj), que significà "renegat", i els col·lectius rûm, primitivament "bizantins" i, després, per extensió,

2. Pedro CHALMETA, "El concepto de thagr", a La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien, Casa de Velázquez-Universidad de Zaragoza, Madrid, 1991, 15-28. Sobre el corresponent concepte a l'altra banda de la frontera religiosa, vegeu el plantejament encara vàlid de Ramon d'ABADAL, "Notas sobre la locución Marca Hispánica", Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1957-1958, XXVII, p. 157-164 (traduït al català a Dels visigots als catalans, 2 vols., Barcelona: Edicions 62, 1969, I, p. 173-179) i Michel ZIMMERMANN, "Le concept de Marca Hispanica et l'importance de la frontière dans la formation de la Catalogne" a La Marche ..., p. 29-49.

3. Vegeu Pere BALANÀ I ABADIA, Bibliografia comentada de l'Islam a Catalunya. Del 713 al 1153, Lleida, Pagès editors, 1998, índex, s.v. "Frontera Superior" i, especialment, DDAA, La Marche...; DD.AA., Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI), 2 vols., Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991; Eduardo MANZANO, La Frontera de al-Andalus en época de los omeyas, CSIC, Madrid, 1991, i Pere BALANÀ I ABADIA, "La frontera islàmica extrema, un territori d'excepció", a La transformació de la frontera al segle XI: reflexions des de Guissona arran del IX centenari de la consagració de l'església de Santa Maria / IV Fòrum d'Arqueologia i Història de Guissona (Guissona, 4 i 5 de setembre de 1998), Flocel Sabaté (ed.), Lleida, Universitat de Lleida, 2000, pp. 67-88.

seguidors de l'església de Roma, i ifranj, de molt, el més freqüent. Els atacs andalusins descrits amb aquestes paraules són molt nombrosos i així es pot veure, per exemple, en el cronista Ibn Hayyân, quan explica que el 23 d'agost del 936, és a dir, en temps del comte Sunyer,

“esperant aprofitar l'ocasió, s'agitaren els francs a la Frontera Superior. Sortiren contra els musulmans amb el senyor de Barcelona, que Déu el destrueixi!”.

El terme ifranj prové de l'arabització de la denominació ètnica dels francs i amb ell s'al·ludí, originàriament, als cristians occidentals per a distingir-los dels bizantins. També figuren força vegades els seus compostos [ard, bilâd al] ifranj, és a dir, terra o país dels francs, i/o Afranja / Ifranja i Alfaranja / Alfransa, denominacions que, molt sovint i segons el moment cronològic, només fan referència a Barcelona i/o al seu comtat.

En aquest sentit, alguns autors àrabs més tardans ja fan la distinció entre els territoris d'una banda i altra dels Pirineus, tal i com es palesa en l'egipci al-Nuwayrî (mort l'any 1332), autor d'una gran obra enciclopèdica farcida de notícies històriques, que situa a bilâd F.rnsiya la batalla entre l'exèrcit de Lluís el Pietós i l'andalusí, l'any 796, o el polígraf Ibn al-Khatîb de Granada (1313-1375), que, en ressenyar la destrucció de Barcelona, l'any 985, li dóna el nom d'al-Firanj, tot afegint que “limita amb la terra d'Ifrânsa”. Més endavant, el gran historiador tunisenc d'origen andalusí Ibn Khaldûn (1332-1406) explicita que en temps d'Almanson (978-1002), era “evident que la gent de Barcelona s'havia deslligat del rei d'Ifranja” i tant aquest autor com el també nord-africà al-Maqqarî (1591-1631), en narrar, per exemple, una ambaixada cristiana que arribà a Còrdova l'any 953, distingeixen entre els missatgers del rei d'Alfaranja i els representants del de Barcelona i Tarragona, és a dir, els del comte Miró.

Per altra banda, l'apreciació que fan Bernard Lewis i J. F. P. Hopkins, a l'Encyclopédie de l'islam, segons la qual el terme ifranj constitueix una “terminologia vaga [que] és el reflex d'una imprecisió, provinent d'una manca de curiositat”, es pot matisar assenyalant-hi també la càrrega de menyspreu envers els no musulmans, tal i com mostra, per exemple, la descripció que en féu l'autor oriental al-Qazwîni (mort el 1283), que diu:

No veuràs ningú més brut que ells, a més a més que són gent traïdora i de condició vil que no es netegen ni es renten només que una vegada o dos l'any, i amb aigua freda. No es renten mai els vestits mentre els porten, d'ençà que els estrenen fins que se'ls hi esquincen. S'afaiten la barba i els creix grollerament i desagradable. Preguntaren a un d'ells sobre l'afaitament de la barba i digué: “El cabell és una excrescència. Vosaltres us el traieu del cul i l'hauríem de deixar nosaltres en els rostres?”⁴

4. Vegeu l'estudi complet dels dos textos ara citats a Dolors BRAMON, De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010 (Continuació de l'obra de J. M. Millàs i Vallicrosa). Vic, Eumo Editorial, Institut d'Estudis Catalans, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, 2000 (2ª edició 2002), pp. 284 i 101-102, respectivament.

Per conèixer els apel·latius de la gent que vivia a l'oest dels francs, disposem de diversos textos àrabs en els quals la seqüència territorial des de terres avui catalanes segueix cap a S.r.tàniya, Pamplona (Banbalûna), Àlava i els Castells (Alaba wa lqilâ^c) i, finalment, Galícia (Gil-liqiyya). El primer dels topònims suara esmentats comprenia, contra el que fins ara s'ha cregut, una zona geogràfica molt més gran que la de l'actual comarca catalana de la Cerdanya. Per altra banda, en algunes ocasions, se situa els s.r.tàniyyûn i els gil-liqiyyûn, és a dir, els habitants de S.r.tàniya i de Gil-liqiyya entre els francs i els pamplonesos, amb la qual cosa resulta evident que aquest darrer gentilici no pot correspondre sempre als gallecs, tal com ha estat admès tradicionalment. Sembla clar, en conseqüència, que a vegades es refereix als habitants de Gil-liqiyya, és a dir, del país del riu Gállego (de nom Gil-liq, en àrab), a l'Aragó. Per la similitud d'ambdós termes, Gil-liqiyya i Gil-liqiyya (un amb la segona /i/ breu, i, l'altre, amb /i/ llarga), la denominació del territori del Gállego degué caure aviat en desús, però ha ocasionat diverses confusions entre els estudiosos que han tractat les cròniques sobre aquest tema.

En d'altres textos es parla de Galîsiyya (pel territori) i de galâliqa (pels gallecs) i fins i tot hi ha qui usa Galîsiyya per a referir-se a l'extrem nord-occidental de la península. Finalment, algunes cròniques es refereixen al país dels [que parlen] ceretà (s.r.tânîs), del dels [que parlen] gascó (g.l.sk.s o ʿ.l.âsk.s) i del dels [que parlen] vasco (b.skûn.s) abans d'arribar als jalâliqa, o gallecs. Aquesta diversitat de terminologia mostra els distints graus d'assimilació de les denominacions d'aquests col·lectius: els tres primers termes semblen al·ludir a la terminació romanç -ice, indicatiu de llengua, mentre que el nom dels gallecs, poble molt més conegut pels escriptors àrabs, ja presenta la típica forma dels plurals fractes de la llengua àrab.⁵

Pel que fa a les notícies documentals relatives a la frontera, és obvi que les fonts donen compte, bàsicament, de les hostilitats. Sempre que els era possible, els governants andalusins organitzaven cada estiu incursions a territori cristià i els textos indiquen molt clarament aquesta característica de campanya estiuenca utilitzant el terme sâifa (andalusí, sayfa), que també es dona a les collites d'estiu i que ha derivat en els arabismes aceifa del castellà i ceifa, del portuguès. Malgrat la punyent actuació d'Almansor i del seu fill ʿAbd al-Mâlîk al-Muzaffar al tombant dels segles x i xi (per citar un sol exemple), ara com ara aquest arabisme no és documentat en el català antic, si bé la historiografia utilitza des de fa temps i, al meu entendre, amb encert, la forma asseifa (que és com hauria evolucionat l'arabisme en català). Aquesta veu va ser inclosa per primera vegada a l'apèndix del Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans, l'any 1995, i en la segona i darrera edició, de 2007, ja formà part del cos del Diccionari.

5. Vegeu Dolores BRAMON i Rosa LLUCH BRAMON, Mots remots. Setze estudis d'història i de toponímia catalana, CCG Edicions, Girona 2002, pp. 147-166.

Al marge del nom específic d'asseifa, les cròniques àrabs es refereixen a altres incursions en terra enemiga amb diverses expressions. En primer lloc, es diu que el governant andalusí "sortí" o "féu sortir" [si ell no hi prenia part] contra "...", tot assenyalant, com es pot observar, que es tracta d'accions que tenien lloc a l'altra banda de la frontera, i fan semblantment quan registren agressions cristianes contra Alandalús. Empren també els verbs gaza, que significa "fer una incursió contra l'enemic", i gawara, que significa "algarejar" o "fer una algara (o algarada)". El verb algarejar no figura en els diccionaris catalans més recents, però sí que hi era inclòs fins fa poc temps i definit com a "incursió de cavalleria per combatre o destruir", "incursió de gent a cavall per combatre o destruir" i "soldat de cavall que prenia part en les algares", respectivament. Així es pot veure en el Diccionario General Valenciano-Castellano (Valencia, 1891) de Joaquín Martí y Gadea i en el Català-Valencià-Balear, anomenat Alcover Moll (10 vols., Palma de Mallorca, 1926-1968). Coromines, al seu torn, considera que "algara" i "algarada" són termes manllevats del castellà, però ell mateix indica que el verb és documentat en català l'any 1304 i "algarer", l'any 1413, en el seu Diccionari Crític i Etimològic de la Llengua Catalana. La Gran Enciclopèdia Catalana, entrà la veu "algarer" i introduí a "algara", sense cap motiu, al meu entendre, la característica que es tractava només del "grup d'avantguarda". Finalment, les veus "algara" i "algarada", que no es recullen al Diccionari Fabra, figuren ja a la primera edició del Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans del 1995. De la mateixa arrel àrab, conservem també el mot "almogàver", que derivà del participi actiu, *almugâwir*, per al·ludir al combatent que prenia part en algares.

Com traduir, doncs, aquells verbs tan específics? Naturalment, es pot fer utilitzant els girs catalans consignats més amunt (fer campanyes o incursions contra l'enemic o en territori enemic), però penso que valdria la pena de recuperar el verb *algarejar* per al llenguatge historiogràfic així com també els seus derivats, alguns dels quals encara són vius, com hem vist. Amb això preservariem, en primer lloc, la nomenclatura coetània medieval, i podríem també prescindir d'*alगतzua* (pretesa catalanització d'un també inexistent castellà *algazúa*), i del neologisme *ràzzia*, derivat de l'algerí *gazya* i mal assimilat, a través del francès, que, malgrat que és inclòs en alguns diccionaris resulta ésser d'importació molt recent. Aquest darrer terme també ha donat l'anòmal *razzia* en castellà. La veu *ràzzia* figura al Diccionari Fabra, a la Gran Enciclopèdia Catalana i al Diccionari de la Llengua Catalana de la Fundació Enciclopèdia Catalana i és definit com "incursió armada en un territori enemic per robar o destruir". Però, insisteixo, recuperant els mots "algara" i "algarada" podríem bandejar, sobretot i també, el barbarisme *raid*, que ens està envaint perillosament.

Més tard, com és sabut, s'anà produint la conquesta cristiana dels territoris que havien estat andalusins: la de l'actual Catalunya finalitzà l'any 1153 i la de la resta dels països de parla catalana, a mitjan segle XIII. En conseqüència, Alandalús anà reduïnt-se fins que només subsistí

el regne de Granada, conquerit pels anomenats Reis Catòlics, l'any 1492. Entretant, al musulmà que seguí vivint a les zones incorporades gradualment a domini cristià, la historiografia actual li dóna el nom de mudèjar, terme que prové de l'àrab andalusí mudàjjan, que significava "domat" o "sotmès". Tal com acabo de dir, el terme mudèjar és propi de la historiografia o, més ben dit, és un nom originari de les terres castellanès i que només molt recentment l'hem incorporat a la nomenclatura catalana. El Diccionari de Fabra entrà la veu amb la grafia "mudèixar" i la Gran Enciclopèdia Catalana ja introduí el mot tal com actualment l'emprem. Però cal dir, d'acord amb la medievalista Maria Teresa Ferrer i Mallol, que aquesta paraula no figura mai als documents catalans ni tampoc als aragonesos ni als valencians medievals i, segons oportuna cita d'aquesta mateixa estudiosa, encara a l'Alger del segle XVII, "hom reservava el nom de mudèjars als originaris dels regnes castellanès".

És ben cert que la documentació coetània a la corona catalanoaragonesa mostra a bastament que els musulmans que restaren sota domini cristià foren coneguts amb els noms de moro i de sarraí i que a l'època eren entesos sense cap connotació despectiva. Un bon exemple pot ser la lectura del Libre dels Feyts o Crònica de Jaume I, on es pot veure que el seu autor utilitza amb tota normalitat aquestes dues denominacions quan parla dels pactes que va establir amb les aljames valencianès i que acabaren amb la incorporació de l'antic regne islàmic de València a territori cristià. El mateix podríem assenyalar de les cròniques de Ramon Muntaner o del rei Pere o fins i tot, en l'obra de Llull i un llarg etcètera.

Ja hem parlat abans de l'origen i del significat primigeni de la paraula moro i hem dit també que avui sovint és utilitzada de manera errònia. Al seu torn, i per obviar el pretès menyspreu que comporta avui aquest terme, segueixo preferint la denominació de mudèjar en lloc d'empurar el paral·lel sarraí, que sí que té un origen negatiu. D'on prové aquest nom? Es tracta d'un mot molt antic, propi de la llengua aramea, que es donava als "habitants del desert". Precisament per això va ser el nom donat a la tribu àrab nòmada dels Banû Sarrâj, que solia dedicar-se al pillatge de les caravanes que travessaven el territori del Sinaí i el terme encara avui és entès per alguns arabòfons com a sinònim de lladre. Val la pena afegir també que la paraula sarraí, que ens ha arribat a través del llatí sarraceni, no té res a veure amb l'àrab xarqî, amb significat d'"oriental", tal com han cregut erròniament prestigiosos lingüistes, com és el cas de Joan Coromines en els seus magnífics Diccionaris.

En general i fins el segle XVI, aquests mudèjars, moros o sarraïns pogueren conservar el seu credo, institucions i llei pròpia (amb lleugeres restriccions) i així ho palesen una darrera l'altra les diverses capitulacions signades amb l'avenç cristià que ens han pervingut. Però quan l'Església incrementà el seu proselitisme envers les minories religioses dissidents i la Monarquia intentà d'aconseguir la uniformitat política i religiosa dels seus súbdits, els mudèjars —que eren de religió islàmica, com ha estat

dit— foren batejats en massa i, en general, en contra de la seva voluntat. Això succeí els anys 1501-1502, a la corona castellana; el 1516, a Navarra, i el 1525-1526 a la corona catalanoaragonesa durant les revoltes dels agermanats.

A partir de llavors, es dóna als abans anomenats moros o sarraïns (i que —insisteixo— la historiografia actual coneix amb el nom de mudèjars), la denominació de moriscos. En realitat, aquest terme, que havia servit com a adjectiu per referir-se a coses pròpies de moros (llengua àrab, individus o grups, objectes, etc.) començà a utilitzar-se com a indicatiu del canvi de condició socioreligiosa després d'haver estat sufocada la rebel·lió dels mudèjars de Granada, l'any 1502.

Els moriscos constituïren, juntament amb els conversos de jueu, el grup dels anomenats cristians nous, en contraposició als considerats cristians de natura, o cristians vells. Com a tals conversos, s'aplicaren a ambdós col·lectius les lleis restrictives de puresa de sang, que els impedien l'exercici de molts oficis, segons les diverses ordinacions gremials, i òbviament, la carrera eclesiàstica durant molt temps.

Arribats aquí, cal clarificar, al meu entendre, una altra qüestió: es tracta del paper jugat per un organisme de control creat per l'Església al segle XII sota el nom d'"Ofici de la Santa Inquisició contra l'Herètica Pravitat i que fou adoptat a terres hispàniques, entre d'altres. Aquesta institució eclesiàstica medieval, que vetllava per la integritat de la fe i dels costums entre els fidels cristians i va néixer després de la persecució i aniquilació dels càtars per assegurar-se del seu comportament, no va actuar mai contra els jueus ni contra els musulmans, perquè no era aquesta la seva funció. Però, més endavant, per tal d'unificar els seus regnes, els monarques Isabel i Ferran la reimplantaren a instàncies de fra Tomàs de Torquemada, confessor del rei, i des de llavors fins a les Corts de Càdis del 1812, fou coneguda com a Inquisició moderna. El nou tribunal començà a actuar a Lleida l'any 1486 i a Barcelona, el següent. D'aquesta manera, s'ocupà també (entre d'altres) de les persones provinents del món del judaisme i de l'islam, perquè pel fet d'haver estat batejats, els nous conversos foren considerats definitivament cristians (i això al marge de si la seva conversió havia estat voluntària o per força).

Finalment, i com és sabut, els moriscos, especialment nombrosos a l'actual País Valencià, a l'Aragó i a les comarques de Ribera d'Ebre, Baix Ebre, Montsià i Baix Cinca, foren finalment desterrats de la península Ibèrica com a conseqüència del decret d'expulsió general dels moriscos de l'abril del 1609, signat i proclamat arran del fracàs dels repetits intents d'assimilació. D'aquesta manera, a partir del mes de juny de l'any 1610, uns tres mil cinc-cents moriscos catalans (xifra que ha estat calculada com a un 1 o un 1,5% del total de moriscos hispànics) foren embarcats al port dels Alfacs i enviats, en general, cap a terres nord-africanes. Pobles com Ascó o Miravet, a la Ribera d'Ebre, van perdre en aquesta contesa entre el 80 i el 90% de la seva població.

La gran majoria pogué arribar i establir-se al nord d'Àfrica, sobretot als actuals països de Tunísia i d'Algèria, on encara avui algunes de les famílies de procedència hispànica conserven el record del seu origen. En aquestes terres d'acollida sembla que es perpetuà la denominació de tagarí, si bé acabà imposant-se el seu nom inicial d'andalusiyyûn, és a dir, d'andalusins, vigent en algunes famílies encara avui.

En tornarem a parlar, però ara... comencem pel començament.